

SA'LEBE KISSASI VE KAYNAKLARI

Dr. Yaşar DÜZENLİ

Fatih/Diilgerzade Camii İ.H.

GİRİŞ

İslâm'ın şartlarından ikincisi olarak kabul olunan zekât; “servetin belli bir kısmından insanların belli bir kısmına bir miktar mal verme zonunluluğu” (1) şeklinde tarif edilen malî bir ibâdettir. Zekât verilecek malın üzerinden bir yıl geçmesi gerekmektedir(2). Buradan anlaşılan, zekâtın yılda bir defa verilmesidir. Şart olmadığı halde, yıllık hesaplamalarda kolaylık sağlamak için, çoğunlukla müslümanların bu vazifeyi ramazan ayı içerisinde yerine getirmeleri temâül haline gelmiştir. Buna paralel olarak, ramazan ayında vâiz ve hatiplerin zekât ve infakın önemi, cömertliğe teşvik ve cimriliğin açî âkibeti hakkında toplumu aydınlatıcı, teşvik ve terğîb edici konuşmalar yapmaları da âdeta bir gelenek haline gelmiştir. Vaaz ve irşadların kalıcı etki ve tesir bırakması hususunda önemli bir hususiyeti olan kıssa ve mev'izalarla ve yer yer dramatik tarihi olaylarla bu sohbetler daha bir zenginleştirilir. Bu tür konuşmalardan maksat, müslümanları hayra ve iyi amellere teşvik etmek ve dinin çirkin gördüğü kötü hareketlerden sakındırmaktır. Görüntü itibarıyla masum olan bu düşünce kimileri tarafından, malesef zaman zaman makul ve makbul olma sınırını aşarak, hadis uydurma, çeşitli tarihi olay i'mâl etme gibi hurâfeler ihdâs etme noktasına kadar varmış ve yaptıkları işin Allâh katında çok makbul bir iş olduğunu sanmışlardır (3).

Zekâtla ilgili ramazan sohbeti dinleyen bir çok müslümanın, sık sık dinlediklerinden dolayı hemen hemen ezberledikleri kıssaların ilk akla gelenlerden ve en dikkat çekenlerinden birisi de, şüphesiz “Sa'lebe Kıssası"dır. Dinleyenler açısından çok

(1) Seyyid Şerif Cürânî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, Bas. Y. ve Tar.Yok, s, 114.

(2) İbnu Rüşd el-Endülüsî, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, Dâru'l-Fikr, ts.1/167.

(3) Yaşar Kandemir, *Mevzu Hadisler (Menşei Tanıma Yolları)*,Ank.1980, s. 56.

dramatik bir sahne olarak algılanan bu kıssa, arkasında, Sa'lebe'ye kin ve nefret duygularının yayılmasını sağlaması bir yana, lanetlerin okunduğu da ayrı bir vakıadır. Bu kıssayı büyük bir coşku içerisinde anlatan vâiz ve hatibler, konuyla alâkalı bilgilerini **güvenilir** kaynaklardan elde ettikleri için, mevzûnun muhteviyatıyla ilgili herhangi bir kritik ve değerlendirme ihtiyacı da duymamışlardır. Böylece, "Ashâb-ı Bedir"den olan değerli bir sahâbî, böyle bir senaryonun âdeta figüranı olmuştur.

Biz bu makalemizde, bu kıssayı muhtelif cihetlerden kritik ederek, değerlendirmeye tâbi tutacağız.

I. İLGİLİ ÂYETLER VE İZÂHI

ومنهم من عاهد الله لئن آتينا من فضله لنصدقن ولنكونن من الصالحين. فلما آتاهم من فضله بخلوا به وتولوا وهم معرضون. فاعقبتهم نفاقا في قلوبهم إلى يوم يلقونه بما أخلفوا الله ما وعدوه وبما كانوا يكذبون.

"Onlardan kimi de: "Eğer Allâh, lûtf ve kereminden bize verirse elbette sadaka vereceğiz ve salih insanlardan olacağız" diye Allâh'a and içtiler. Ne zaman ki Allâh kereminden onlara verdi, Onda cimrilik edip, (Allâh'ın emrin-den) yüzçevirerek, sözlerinden döndüler. Kendisine verdikleri sözden döndüklerinden ve yalan söylediklerinden dolayı, kendisiyle karşılaşacakları güne kadar Allâh, onların kalblerine ikiyüzlülük sokmuştur"⁽⁴⁾.

Bu âyetleri siyak ve sibak çerçevesinde, bütünlük prensibine uygun olarak mütâlaa ettiğimiz zaman; sûrenin genel akışı içerisinde münafıkların muhtelif söz, fiil ve düşünce planındaki karakter ve ruh yapılarından bahsedildiğini, İslâma ve Peygamberin emirlerine ilişkin yaklaşımlarının konu edildiğini müşahade ederiz. Mesela; sûrenin 45. âyetinde cihada katılmamak için izin istemeleri, Allâh'a ve ahi-ret gününe iman etmemelerinin bir sonucu olarak değerlendirilirken, devamındaki diğer âyetlerde, cihadla alâkalı diğer tavır ve anlayışlarına dikkat çekilmektedir. 53. âyetinden itibaren de, "münafıklar-zekat ve infak" ilişkisi konu edilmektedir. Prensib olarak; Allâh'ı ve Rasûlünü inkâr etmeleri, namaza karşı umursamaz bir tavır takınmaları ve sadakalarını zoraki vermeleri, infaklarının kabul olunmamasının gerekçesi olarak takdim edilmektedir. Ancak bu bölümde konumuzla alâkalı bir problem var: O da, sadakaların kabul edilmemesi meselesi. Acaba sadakaları Allâh mı, yoksa Peygamber mi kabul etmemektedir?

Buradaki "**kabul**" sevab ve medih cihetiyle olduğuna göre, kabul etmeyen Allâh'tır. Kabul olunmamasının illeti olarak, "**inkar, namaz ve infaka karşı isteksiz davranma**" gibi yaklaşımların gösterilmesi, bu tefsiri doğrulamaktadır ⁽⁵⁾.

Mezkur iniş sebebine konu olan ilgili âyetleri bu çerçevede tetkik ettiğimiz de, ele alınan mevzûnun husûsî bir anlatımdan ziyade, umûmî bir anlayışı ortaya koyduğunu görürüz. Şöyle ki:

ومنهم من عاهد الله لئن آتينا من فضله لنصدقن ولنكونن من الصالحين = Onlardan" denilen şahısların, münafıklardan bir grubun

(4) Tevbe, 9: 75-77

(5) Fahreddin er-Râzî, Mefâtihu'l-Ğayb, Bas. Y. ve Tar. Yok, 16/88-89

olduğu âyetin sibakından anlaşılan bir gerçek. Bilindiği gibi kelimesi, mevsuf nekre olarak geldiği zaman lafız olarak tekil, anlam itibariyle çoğul manaya delâlet etmektedir. ⁽⁶⁾ Âyetin devamında لَنكونن من الصالحين = **Elbette salihlerden olacağız**”, “وتولوا وهم معرضون = **onlara verdi**”, “وبخلوا به = **onunla cimrilik ettiler**”. “(sözlerinden) döndüler. Zaten onlar dönecek (insan)lardır”, şeklindeki ifadeler, burada anlatılan davranış biçiminin bir kişiye ait olmadığını, bilakis kalbine hiç iman ışığı girmemiş, nifak üzre yaşayan insanların genel ruh yapısını ortaya koymaktadır. Yoksa, husûsî bir sebebe bağlı olarak, sadece sebebin muhâtabına hitab edilmemektedir⁽⁷⁾. İbnu Hazm (356/966)'ın ifadesiyle, **“Bu aynı zamanda Allâh Teâlâ'nın bu fiilleri bilerek yapan tüm münfikları tanımlamak için zikrettiği bir sıfattır”**⁽⁸⁾. Âyetlerin zâhirinden anlaşılan da budur⁽⁹⁾. Nüzûl sebepleriyle ilgili zikrettiği rivâyetlerden sonra Taberî (310/922) de, âyetleri genel olarak anlamış ve **“Bu âyetler, Allâh tarafından münafıkların alâmetlerinin açıklamasıdır”**⁽¹⁰⁾ demiştir. Ayrıca yine Taberî'nin naklettiği, İbnu Zeyd (136/753)'den gelen bir rivâyette ise, daha açık olarak, âyetlerin münafıklardan bir grup hakkında nâzil olduğu anlatılmaktadır ⁽¹¹⁾.

Her ne kadar Kur'an'da zaman zaman çoğul sıyga kullanılıp, bununla tekil kastedildiği bir vâkıa ise de ⁽¹²⁾ bu keyfiyet ancak delille veya lâfızda mevcut bir karineyle tesbit olunabilir. Şüphesiz bu konuda birinci derecede delil, sahîh bir yolla tesbit edilen âyetin nüzûl sebebidir⁽¹³⁾. Genel kabûle göre, husûsi bir sebeble hüküm husûsîleşmese de,⁽¹⁴⁾ âyetin hitab ettiği ilk muhatabı tesbit etme imkânı elde edilebilir. Her ne kadar bazı âlimler, umûmî hitapla husûsîliğin kastedildiğini kabul etmemişlerse de⁽¹⁵⁾, umûmî kanaate göre, bu husus Kur'ân'da bir vâkıa olarak mevcuttur.

II. NÜZÛL SEBEBİ:

Bir kısım usûl bilginleri bir ayet için birden çok sebebin olabileceğini, kendi özel terimiyle, **“Teaddüdü'l-Esbâb”**ın mümkün olduğunu kabul etmişler ve eserlerinde bu hususa ait örnekler vermişlerdir⁽¹⁶⁾. İbnu Hacer (852/1448)'in ifadesiyle **“Esbâbın teaddüt etmesine mani yoktur”**⁽¹⁷⁾.

(6) Bedrüddîn ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut, ts. 4/411-412; Ebu'l Bekâ el-Ukberî, *et-Tibyân fî İrâbi'l-Kur'ân*, Kahiire, ts. 1/24; Celâluddîn es-Suyûtî, *Mu'terakû'l - Akrân fî İ'câzi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, ts.2/557.

(7) Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, Kahire, 1992,3/1680; Said Havva, *el-Esâs fî't-Tefsîr*, Dâru's-Selâm, 1989,4/2335.

(8) İbnu Hazm, *el-Muhallâ bi'l-Âsâr*, Beyrut, 1988, 12/137.

(9) Razi, *Mefâtiḥ*, 16/139.

(10) Ebû Ca'fer et- Taberî, *Câmiu'l Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, (Tah.A. Muhammed Şakir), Mısır, ts. 14/375.

(11) Taberî, *Tefsîr*, 14/375.

(12) Örnekleri için bkz. Zerkeşî, *el-Burhân*, 3/6-8.

(13) Şâh Veliyyullâh ed-Dihlevî, *el-Fevzû'l-Kebîr*, Karaçi, 1974, s. 44,46.

(14) Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/32; Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut, ts. 1/29.

(15) Zerkeşî, *el-Burhân*, 2/220; Suyûtî, *el-İtkân*, 2/33.

(16) Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/29-30; Suyûtî, *el-İtkân*, 1/35; İbnu Teymiyye, *Mukaddime fî Usûli't-Tefsîr*, Beyrut, 1971, s.49.

(17) Abdülazîm ez-Zerkânî, *Menâhilu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Mekke. ts.1/111.

Araştırmamıza medâr olan ayet-i kerime için de kaynaklarımızda birbirine yakın, birden fazla sebep zikredilmiştir:

1- Muhammed b.Sa'd babasından, O da kendi babsından, O da kendi babasından, O da İbnu Abbas'tan yaptığı rivâyete göre; Ensar'dan Sa'lebe b. Hâtıb denilen bir adam meclise gelerek, o mecliste bulunanları şahit tutmuş ve **"Eğer Allâh bana fazlından mal verirse, ondan her hak sahibine hakkını vereceğim, tasaddukta bulunacağım, sıla-i rahim yapacağım"** diye kesin vaadde bulunmuş. Allâh da onu imtihan için fazlından mal vermiş, fakat O, verdiği söze muhalefet edince, Allâh ona olan gazabını Kur'ân-ı Kerim'de ibretli bir kıssa olarak anlatmıştır⁽¹⁸⁾.

2- Mücâhid (104/722) ve Hasan (110/728), Benî Amr b. Avf kabilesine mensub olan Sa'lebe b. Hâtıb ve Muattib b. Kuşayr hakkında nâzil olduğunu belirtmişlerdir. Bunlar oturmakta olan bir topluluğa uğrayarak, **"Allâh bize fazlından mal verirse, elbette tasadduk ederiz"** demişler, fakat Allâh kendilerine bol mal verince, sözlerinden dönerek, cimrilik yapmışlardır⁽¹⁹⁾.

3- İbnu Abbâs (68/687)'tan gelen bir diğer rivâyete göre; Hâtıb b. Ebî Belta'nın Şam'da bir çok malı vardı, fakat orada hacz olundu. Malını getirmek için çok uğraş veriyse de muvaffak olamadı. Ensârın bulunduğu bir toplulukta yemin ederek **"eğer bu malımı tam olarak teslim alabilirsem, sadaka vereceğim, akrabama infak edeceğim"** dedi. Allâh malını tam olarak ona ihsan edince cimrileşerek, verdiği sözüne muhalefet etti. Onun üzerine bu ayetler nâzil oldu.⁽²⁰⁾

4- Yukarıdaki rivâyetler içerisinde **"meşhur"** olarak kabul edilen⁽²¹⁾ ve bizim asıl üzerinde durduğumuz, Ebû Ümâme el-Bâhilî'nin Sa'lebe b. Hâtıb'la alâkalı olarak yaptığı rivâyeti, el-Vâhidî (468/1075)'nin **"Esbâb-ı Nüzûl"**ünden⁽²²⁾ tam metin olarak kaydettikten sonra, metin ve sened tenkidini buna göre yapacağız.

أخبرنا أبو الحسن محمد بن أحمد بن الفضل: قال: حدثنا أبو عمرو محمد بن جعفر بن مطر: قال: حدثنا أبو عمران موسى بن سهل الجوني: قال: حدثنا هشام بن عمار: قال: حدثنا محمد بن شعيب: قال: حدثنا معاذ بن رفاعة السلمي: عن أبي عبد الملك علي بن يزيد: أنه أخبره عن القاسم بن عبد الرحمن: عن أبي أمامة الباهلي: أن ثعلبة بن حاطب الأنصاري أتى رسول الله (صلعم) فقال: يا رسول الله ادع الله أن يرزقني مالا. فقال رسول الله (صلعم): ويحك يا ثعلبة، قليل ترودي شكره خير من كثير لا تطيقه. ثم قال مرة أخرى: أما ترعى أن تكون مثل نبي الله، فوالذي نفسي بيده، لو شئت أن تسيل معي الجبال فضة وذهباً لسالت. فقال: والذي بعثك بالحق [نبياً] لئن دعوت الله أن يرزقني مالا لأوتين كل ذي حق حقه. فقال رسول الله (صلعم): اللهم ارزق ثعلبة مالا. فاتخذ غنماً فتمت كما ينمو الدود فصاقت عليه المدينة فتحنى عنها و نزل وادياً من أوديتها حتى جعل

(18) Taberî, Tefsir, 14/370; Suyûtî, ed-Dürrü'l-Mensûr, Beyrut, 1983,4/247.

(19) Taberî, Tefsir, 14/374-375.

(20) Ebû Abdillâh el- Kurtubî, el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân, Tahran, ts. 8/209.

(21) Râzî, Mefâtiḥ, 16/138; Kurtubî, Tefsir, 8/209; Ebu's-Suûd, İrşâdu'l-Aklî's-Selim ilâ Mezâyya'l-Kur'âni'l- Kerim, Beyrut, ts.4/85.

(22) Ebu'l-Hasen el-Vâhidî, Esbâb-u Nüzûli'l-Kur'ân,, (Tah. K. Besyûnî) Beyrut, 1991 257-259.

يصلي الظهر والعصر في جماعة ويترك ما سواهما. ثم نمت و كثر حتى ترك الصلوات إلا الجمعة، وهي تنبر كما ينبر الدود، حتى ترك الجمعة. فسأل رسول الله (صلعم) فقال: ما فعل ثعلبة؟ فقال: اتخذ غنما و ضاقت عليه المدينة، وأخبره بخبره. فقال: يا ويح ثعلبة -ثلاثا- وأنزل الله عز وجل: ﴿يُخَذُّ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةٌ تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا﴾ و أنزل فرائض الصدقة، فبث رسول الله (صلعم) رجلين على الصدقة- رجلا من جهينة و رجلا من بني سليم -و كتب لهما كيف يأخذان الصدقة، وقال لهما: مرا بـثعلبة وبفلان-رجل من بني سليم- فخذوا صدقاتهما. فخرجا حتى أتيا ثعلبة فسألاه الصدقة وأقرأه كتاب رسول الله عليه السلام فقال ثعلبة: ما هذه إلا جزية! ما هذه إلا أخت الجزية! ما أدري ما هذا! انطلقا حتى تفرغا ثم تعودا إلي. فانطلقا وأخبرا السلمي. فنظر إلى خيار أسنان إبله فعزلها للصدقة، ثم استقبلهم بها. فلما رأوها قالوا: ما يجب هذا عليك. وما نريد أن نأخذ هذا منك. قال: بلى خذوه، فإن نفسي بذلك طيبة، وإنما هي إبلي. فأخذوها منه. فلما فرغا من صدقتهما رجعا حتى مرا بـثعلبة، فقال: أروني كتابكما [حتى] أنظر فيه، فقال: ما هذه إلا أخت الجزية! انطلقا حتى أرى رأيي. فانطلقا حتى أتيا النبي عليه السلام، فلما رآهما قال: يا ويح ثعلبة، قبل أن يكلمهما. ودعا للسلمي بالبركة. وأخبروه بالذي صنع ثعلبة، والذي صنع السلمي، فأنزل الله عز وجل: ﴿وَمِنْهُمْ مَنْ عَاهَدَ أَنَّهُ لَنُؤْتِيَنَّهُ مِنْ فَضْلِهِ لَنُصَدِّقَهُ وَلَنُكُونَنَّ﴾ إلى قوله تعالى: ﴿وَمِنْهُمْ كَذِبُونَ﴾ و عند رسول الله (صلعم) رجل من أقارب ثعلبة، فسمع ذلك فخرج حتى أتى ثعلبة فقال: ويحك يا ثعلبة، قد أنزل الله تعالى فيك كذا و كذا. فخرج ثعلبة حتى أتى النبي عليه السلام فسأله أن يقبل منه صدقته، فقال: إن الله قد منعني أن أقبل [منك] صدقتك، فجعل يحثو التراب على رأسه، فقال رسول الله (صلعم): هذا عملك قد أمرتك فلم تطعني. فلما أبى أن يقبل منه شيئا رجع إلى منزله. و قبض رسول الله (صلعم) ولم يقبل منه شيئا، ثم أتى أبا بكر حين استخلف فقال: قد علمت منزلتي من رسول الله (صلعم)، وموضعني من الأنصار، فاقبل صدقتي، فقال: لم يقبلها رسول الله (صلعم) وأنا أقبلها؟ فقبح أبو بكر وأبى أن يقبلها. فلما ولي عمر بن الخطاب أتاها فقال: يا أمير المؤمنين، اقبل صدقتي. فقال: لم يقبلها رسول الله (صلعم)، ولا أبو بكر وأنا أقبلها منك؟ فلم يقبلها؟ و قبض عمر ثم ولي عثمان فأتاها فسأله أن يقبل صدقته، فقال: رسول الله (صلعم) لم يقبلها ولا أبو بكر ولا عمر وأنا أقبلها [منك]؟ فلم يقبلها عثمان. وهلك ثعلبة في خلافة عثمان.

“Bize Ebu’l- Hasan Muhammed b. Ahmed b. Fadl haber verdi ve dedi ki..... Ebû Ümâme el-Bâhilî’den rivâyet ediliyor: Ensardan Sa’lebe b. Hâtıb bir gün Rasûlullah’a gelerek “Ey Allâh’ın Rasûlü! Allâh’ın bana bir mal vermesi için duâ buyur” dedi. Bunun üzerine Allâh’ın Rasûlü: “Ya Sa’lebe, yazık olur sana! Şükürünü edâ edeceğin az, güç yetiremeyeceğin çoktan hayırlıdır” buyurdu. Sonra bir defasında da, “Âllâh’ın Nebîsi gibi olmayı istemez misin? Nefsim kudret elinde olan Allâh’a yemin ederim ki, dağların altın ve gümüş olarak benimle beraber akmasını istesem, elbette akardı” buyumuşlardı. Bununla beraber Sa’lebe “Seni hak ile gönderen Allâh’a yemin olsun ki, bana bol rızık vermesi için Allâh’a duâ edersen, her hak sahibine hakkını elbette öderim” diye ısrar edince, Rasûlüllâh, “Allâh’ım Sa’lebe’ye

mal ihsan et" diye dua etti. Bunun üzerine Sa'lebe bir koyun edindi. Bu koyun haşerelerin ürediği gibi üredi. Medine ona dar gelince, oradan ayrılarak, Medine vadilerinden birisine yerleşti. Bundan sonra sadece öğle ve ikindi namazlarını cemaatle kılabildi ve diğerlerini terketti. Sonra koyunları daha da çoğaldı ve Sa'lebe Cum'a namazı dışında tüm namazlarını terketti. Koyunlarının çoğalması süratle devam eden Sa'lebe, nihayet Cum'a namazını da terketti. Zaman zaman Cum'a günleri kafilelerle karşılaşılıyor ve onlardan haberler alıyordu. Rasulullâh (s.a.v) bir gün ashâbına: "Sa'lebe ne yapıyor?" dedi. Onlar da: "Ey Allâh'ın Rasûlü! Sa'lebe bir koyun edindi. O hayvan o kadar çoğaldı ki, Medine ona dar geldi. Sa'lebe vadiye yerleşti" diye Sa'lebe'nin durumunu anlattılar. Bunun üzerine Peygamberimiz üç defa: "Yazık oldu Sa'lebe'ye!" buyurdular.

Sonra Allâh Teâlâ, "Onların mallarından bir miktar sadaka al ki onunla onları temizleyesin..."(Tevbe, 9:103) ayetini inzâl buyurarak, zekatın fark olduğunu beyân buyurunca, Rasûlullâh, biri Cüheyne, diğeri Benî Selîm kabilesinden iki kimse görevlendirerek, onların ellerine de müslümanların zekatını nasıl toparlayacaklarını açıklayan bir mektub verdi ve onlara: "Sa'lebe'ye ve Benî Selîm'den falan kişiye uğrayın, zekatlarını alın" buyurdu. Görevliler Medine'den çıkarak, Sa'lebe'ye uğradılar, zekatını istediler ve Rasûlullâh'ın mektubunu da ona okuttular. Bu durumu hoş karşılamayın Sa'lebe: "Bu ancak bir cizyedir, cizyenin kız kardeşidir, bu nedir bilemiyorum? Gidin işinizi bitirin, dönerken bana tekrar uğrarsınız" diyerek başından savdı. Onlar da Benî Selîm'den olan kişiye gittiler. Bu zat onların haberini alınca, develerine baktı ve zekat için en iyisini ayırarak, bu deve ile onları karşıladı. Onlar elinde deve ile bu zatı görünce: "Senin üzerine bu deve vacib olmadı, senden bunu almak istemiyoruz" dediler. Deve sahibi: "Benden bunu alınız, gönlüm bununla hoşnud olacak, bu benim devemdir" dedi. Memurlar deveyi ondan aldılar ve sadaka işlerini bitirdikten sonra geri döndüler. Gelirken yine Sa'lebe'ye uğradılar. Sa'lebe "Mektubunuzu gösterin de içinde ne var bakayım", mektuba baktıktan sonra da, "Bu ancak cizyenin bir kardeşidir, gidiniz de bir düşüneyim" dedi. Onlar Medine'ye döndüler, durumu Peygamber'e haber vermeden önce Allâh'ın Rasûlü onları gördü de: "Yazık oldu Sa'lebe'ye!" dedi ve Selemî'den olan zâta bereketle duâ etti. Onlar da Sa'lebe'nin yaptıklarını ve Selemî'den olan zâtın hayır severliğini Peygambere anlattılar. Bunun üzerine Allâh Teâlâ bu âyet-i celîleleri, [بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ] âyetine kadar inzâl buyurdu. O esnâda Rasûlullâh'ın yanında Sa'lebe'nin akrabalarından birisi bulunuyordu. Sa'lebe hakkında bu olayları duyunca, hemen oradan çıkıp Sa'lebe'nin yanına gitti. Ona: "Yazık oldu sana Sa'lebe! Allâh senin hakkında şöyle şöyle ayetler inzâl buyurdu" dedi. Bunun üzerine hemen Rasûlullâh'ın yanına gelen Sa'lebe, ondan zekatının kabul olunmasını rica etti. Buna cevâben Rasûlullah: "Allâh beni senin sadakanı kabulden kesin olarak menetti" buyurdu. Rasûlullah'tan bunları duyan Sa'lebe, başına topraklar saçmaya başladı. Sa'lebe'nin bu hareketine karşı Rasûlullâh: "Bu senin amelindir. Sana emrettiğim halde bana itaat etmedin" dedi. Bu durumda evine geri dönen Sa'lebe'nin sadakasını Allâh'ın Rasûlü hayatta iken kabul etmedi.

Daha sonra Ebû Bekir halife olunca, bu defa Sa'lebe Ebû Bekr'e gelerek: "Ey Ebû Bekir! Allâh'ın Rasûlünün yanındaki ve ensârın nezdindeki durumumu biliyor-

sun, sadakamı kabul et” diyerek ona müracaatta bulundu. Ebû Bekir: “Rasûlüllâh’ın kabul etmediği şeyi ben nasıl kabul edebilirim?” dedi. Vefât edinceye kadar Ebû Bekir de Sa’lebe’nin zekatını kabul etmedi. Vakta ki Ömer halife olunca, ona gelerek: “Ey Mü’minlerin Emiri! Sadakamı kabul et” dedi. Ömer, Sa’lebe’nin bu talebine: “Âllâh’ın Rasûlü kabul etmedi, Ebû Bekir kabul etmedi. Onların kabul etmediğini ben senden nasıl kabul ederim?” şeklinde karşılık verdi. Ömer de ölünceye kadar Sa’lebe’den bir şey kabul etmedi. Ömer vefât edip yerine Osman halife olunca, bu defa gelip zekatının kabul edilmesini Osman’dan rica etti. Bunun üzerine Osman: “Allâh’ın Rasûlü’nün, Ebû Bekr’in, Ömer’in kabul etmedikleri zekatı ben nasıl kabul ederim?” diyerek, Sa’lebe’nin zekatını kabul etmedi.

Sonra Osman’ın hilâfeti döneminde Sa’lebe helak oldu”.

III. KISSANIN KAYNAKLARI

A- TEFSİR KAYNAKLARI

1- Rivâyet tefsirinin ana kaynaklarından olan Câmiu’l-Beyân’da müfessir İbnu Cerîr et-Taberî, önce ilgili âyetleri sûrenin genel akışı içerisinde tefsir etmiştir. Taberî, burada âyetleri umûmî olarak değerlendirecek, münafıkların vasıflarının anlatıldığını vurgulamıştır. Bu açıklamaların başlangıç bölümünü kendi ifadelerinden burada nakletmek yerinde olacaktır: قال أبو جعفر: يقول تعالى ذكره: ومن هؤلاء المنافقين الذين

وصفت لك، يا محمد صفتهم من عاهد الله، يقول: اعطى الله عهدا Bu açıklamalardan sonra Taberî, özellikle âyetlerde kimin kastedildiğine açıklık getirmek için, sebebi-nüzûl olarak önce İbnu Abbâs’dan gelen ve Ensardan Sa’lebe b. Hâtîb denilen zâtın bir mecliste bu anlamda söz verip, sonra sözüne muhâlefet ettiğine ilişkin rivâyeti naklettikten sonra, Ebû Ümâme kanalıyla gelen ve konumuzu teşkil eden kıssayı teferrüatıyla tenkitsiz olarak nakleder. Taberî’nin Katâde (118/736)’den naklettiği bir rivâyette ise, Sa’lebe’nin ismi zikredilmeden sadece Ensârdan birisinin böyle bir talebi olduğunu ve bunun sonucu vaki olan muhâlefeti anlatılmaktadır. Daha sonra Taberî, Hasen ve Mücâhid’den bir nakil de bulunur. Burada ise âyetlerin, Ensardan Sa’lebe b. Hâtîb ve muattîb b. Kuşayr hakkında nâzil olduğu anlatılmaktadır. Son olarak Taberî, yaptığı tefsirede uygun olarak İbnu Zeyd’den bir rivâyete daha yer vermiştir ki, buna göre âyet, münafıklardan bir grup hakkında nâzil olmuş, sonunda İblis’in tevbesi kabul olunmadığı gibi, onların tevbeleri de kabul olunmamıştır. Bu nakillerden sonra Taberî şu sonuca varmıştır: Bu âyetle, Allâh tarafından münafıkların alâmetleri hususunda bir açıklama vardır.” (23)

2- Cassâs diye bilinen Ebû Bekir Ahmed b. Alî er- Râzî (371/981) Ahkâmu’l Kur’ân’ında ilgili âyetle alâkalı fikrî olarak ahd-nezir konusu üzerinde durmuş, kıssayı nakletmemiştir. Yukarıda geçen İbnu Zeyd’in açıklamasına benzer bir rivâyeti Hasen ve Mücâhid’den nakletmiştir. Bunlara göre; münafıkların nezrettikleri hususlarda cimrilik etmeleri sebebiyle, Allâh’a kavuşuncaya kadar nifak üzere olacakları ve İblis’in tevbeden mahrum bırakıldığı gibi bunların da tevbelerinin kabul olunmayacağı tasrih edilmiştir. (24)

(23) Taberî, Tefsîr, 14/369-375.

(24) Ebû Bekir Ahmed er-Râzî, Ahkâmu’l-Kur’ân, Beyrut, 1985, 4/350.

3- Ebû Bekir İbnu'l-Arabî (543/1148) Ahkâmu'l-Kur'ân adlı eserinde, âyetler için üç ayrı sebab-i nüzûl olduğunu belirttikten sonra, başlangıcında, *وهو أصح الروايات*, diyerek Sa'lebe kıssasını tam olarak anlatmış, sonunda *وهذا الحديث مشهور* diyerek bir kıymet hükmü ortaya koymuştur. İbnu'l-Arabî'nin; **“Rivâyetlerin en sahîhi budur”** derken, bunu hangi ilmî ölçülere göre söylediği anlaşılmamaktadır. Son bölümde söylediği **“meşhurluk”** vasfı ise, hadis usûlünde kullanılan hadisin **“meşhûr”** hükmünde olması değil, ancak müfessirler tarafından nakledilmesi bakımından meşhur olduğu anlaşılmaktadır. (25)

4- Güçlü dirâyet müfessiri Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî (538/1143) meşhur tefsiri el-Keşşâf'ta, kıssayı *روى*siyğasıyla yorumsuz olarak nakletmiştir. (26) Bilindiği gibi, bu sıyga zayıflık ifade etmektedir. (27)

5- Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî (597/1200) Zâdü'l-Mesîr-adlı rivâyet tefsirinde ilgili ayetin sebab-i nüzûlüyle alâkalı 4 görüşün olduğunu rivâyetleriyle birlikte belirttikten sonra âyeti genel manada münafıkların davranışları olarak tefsir etmiştir. (28)

6- *والمشهور فى سبب نزول هذه الآية أن ثعلبة بن حاطب* diyerek, âyetin sebab-i nüzûlünde meşhur rivâyet olarak tanımladığı kıssayı sihhat noktasından tenkit etmeden nakleden Fahreddin er-Râzî (606/1209), kıssanın muhtevâsı hususunda rahatsız olmuş olacak ki, ortaya muhayyel bir soru atıp üç ayrı cevap verir:

Allâh Taâlâ zekat vermekle emrettiği halde, nasıl olur da, Peygamber'e, Sa'lebe'nin zekâtını kabul etmemesi câiz olur? (29)

Halbuki Râzî, rivâyeti sihhati ve kaynakları yönünden daha dikkatli bir şekilde tahlil edebilmiş olsaydı, bu tür muhayyel yorumlara ihtiyaç duymayacaktı.

7- Endülüsün yetiştirdiği muhakkık âlimlerden Ebû Abdillâh el-Kurtubî (671/1272) kendisinden beklenildiği gibi, kıssayı naklettikten sonra, muhtevâsı hususunda haklı olark kuşku duymuş ve tenkit cihetine gitmiştir. Kıssanın dillerde dolaşması noktasında, **“bu meşhurdur”** dedikten sonra, bazı farklı yorumları kaydetmiş, sonra da “Bedir'e iştirak edenlerle ilgili olarak nakledilen haberlerle, *“Kalblerine nifak sokmuştur”*, ayeti birbirine tezat teşkil etmektedir” diyerek, ilk tenkidini serdetmiştir.

Sonuç olarak Kurtubî: **“Sa'lebe Ashâb-ı Bedir'den ve Ensar'dandır. Allâh ve Rasûlüne iman etmiştir. Onunla ilgili anlatılanlar sahîh değildir”** diyerek, kanaatini belirtmiştir. (30)

8- Hüseyin b. Mes'ûd el-Bağavî (516/1122), Meâlimu't-Tenzîl'inde Sa'lebe kıssasını, Kur'ân kıssaları mevzûunda daha çok Süddî ve Ka'bu'l-Ahbâr yoluyla gelen

(25) Ebû Bekir İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Beyrut, 1987, 2/980-981.

(26) Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakaki't-Tenzil*, Beyrut, ts. 2/163.

(27) İbnu Kesîr, *el-Bâisu'l-Hasîs Şerhu İhtisâr-i Ulûmi'l-Hadis*, Beyrut, 1983, s. 86.

(28) Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, Beyrut, 1987, 3/472-474.

(29) Râzî, *Mefâtiḥ*, 16/138-139.

(30) Kurtubî, *Tefsir*, 8/209-210.

isrâiliyyât haberleri nakletmesiyle tanınan Ebû İshâk es-Sa'lebî (427/1035)'den (31) birinci nüzûl sebebi olarak nakletmiş herhangi bir tenkitde de bulunmamıştır. (32) Zaten böyle bir âdeti de yoktur. (33)

9- İbnu Cerir et-Taberî'den sonra ikinci rivâyet tefsiri sayılan naklettiği rivâyetleri sahiblerine ircâ etmekle beraber, gerekli cerh ve ta'dil yönünde de değerlendirmelere yer vermesiyle bilinen İsmâîl b. Kesîr (774/1373)⁽³⁴⁾ Tefsir'inde kıssayı bütün teferruatıyla anlatmış, ancak herhangi bir değerlendirme malesef yapmamıştır. Halbuki el-Bidâye ve'n-Nihâye'sinde Sa'lebe'nin, Ashâb-ı Bedir'den olduğunu tasrih etmektedir. (35) İbnu kesir'in tefsirde bu konuda tarafsız kalmasına belki de **"Müfessirlerin çoğunluğu; İbn Abbas ve Hasen el-Basrî'nin ayetin sebebi nüzûlünün Sa'lebe olduğunu belirtmeleri, ayrıca bu hadisi İbnu Cerir ve İbnu Ebî Hatem'in tefsirlerinde rivâyet etmeleri"** (36) sebebiyle vermiş olabilir.

10- Kâdî Ömer el-Beydâvî (685/1288), روى sıygasıyla sadece kıssayı nakletmiş, yorum yapmamıştır. (37) Beydâvî'nin tefsirine haşiye yazan Şihâbuddîn el-Hafâcî (1069/1655), روى sıygasıyla anlatılan kıssanın, kendine göre, kaynaklarını tesbit etmiş, kıymet hükmünü de, **"Sebeb-i nüzûl konusunda sahih olan budur"** diyerek belirtmiştir. Bununla da kalmayan Hafâcî, İbnu Hacer'den yaptığı nakillerle, Sa'lebe'nin Bedir ashâbından olmadığını belirttikten sonra, kıssanın kendi içindeki anlatımlarından manalar çıkarmış ve hükmünü ona göre vermiştir. Ona göre; Sa'lebe'nin, sadakasını Peygamberin kabul etmemesi esnasındaki başına toprak saçması, münafıklığından tevbe etmesi değil de, diğer müslümanlarla beraber zekatının kabul olunmamasından dolayı duyduğu mahcubiyetindendir. Ayrıca Peygamberin, **"Şüphesiz Allâh senin zekatını almakdan beni engelledi"** sözü üzerine Hafâcî, **"Açıktır ki, Allâh Peygamberine vahiyle Sa'lebe'nin münafık olduğunu bildirdi. Her ne kadar münafıklığını açıkca ortaya koymadığı için öldürülme de, onların sadakaları alınmaz"** şeklinde bir değerlendirme yapar. Hafâcî'nin İbnu Hacer'den yaptığı nakille alâkalı değerlendirmemizi kendisi ile ilgili bölümde kaydedeceğiz. (38)

11- Bağavî'nin tefsiri özetlenerek meydana getirilmiş olan Lübbü't-Te'vîl'de Alâuddin el-Hâzin (741/1340), kıssayı ve bu konudaki tüm rivâyetleri Bağavî'den nakletmiş, fakat herhangi bir değerlendirme yapmamıştır. Ancak Hâzin, mevcut rivâyetlere karşı anlaşılan mutmain olmamış olacak ki, âyeti genel seyri içerisinde değerlendirme cihetine gitmiştir:

وحاصله أن ظاهر الآية يدل أن بعض المنافقين عاهد الله لئن آتاه من فضله ليصدقن فيه أفعال

الخير والبر والصلة فلما آتاه الله من فضله ما سأل لم يف بما عاهد الله على

(39)

(31) Muhammet b. Ca'fer el-Kettâni, *Risâletü'l- Müstadrâfe*, İst. 1986, s. 79; Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et- Tefsir ve'l Müfessirûn*, Beyrut, ts. 1/233.

(32) Hüseyin b. Mes'ûd el-Beğavî, *Meâlimu't-Tenzil*, Beyrut, 1985, 3/84-85.

(33) Zehebî, *et-Tefsir*, 1/231-233.

(35) İbnu Kesîr, *el Bidâye ve'n-Nihâye*, (Tah.Alî Şirî), Beyrut, 1988, 3/385.

(36) İbnu Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, Mektebetü Zehrân, ts 2/374-375.

(37) Abdullâh b. Ömer el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vîl*, (Mecmua mine't-Telâsir'in içinde), Beyrut, ts. 3/163.

(38) Şihâbuddîn el -Hafâcî, *Hâşiyetü's-Şihâb*, Beyrut, ts., 4/346-347.

(39) Alâuddîn el-Hâzin, *Lübbü't-Te'vîl fî Meânî't-Tenzil*, Beyrut, ts. 3/163.

12- İfadelerindeki akıcılık ve tefsirindeki vecizliği ile dikkati çeken Ebussuûd Efendi (982/1574) de, sebbe-i nüzul olarak kaydettiği iki rivâyetten birincisi olan Sa'lebe kıssası için **“En meşhuru”** demiştir.⁽⁴⁰⁾ Aynı yolu izleyen Ebû Hayyan el-Endelûsî (745/1344), Sa'lebe kıssasını çoğunluğun görüşü olarak belirterek, kıssayı hülâsa eder, zekatının kabul edilmemesini küfrüne değil, cezalandırılmasına hamleder.⁽⁴¹⁾ Kıssayı *يروى عن أبي أمامة* ifadesiyle nakleden Muhammed b.Hüseyinen-Neysâbü'rî (900/1494), Sa'lebe'ye çok kızmış olacak ki, sonunda **“Ben derim ki bu, her halükârda katı bir inadin uğursuzluğu sebebiyledir”** diyerek konu hakkında yakînî inancını ortaya koymuştur.⁽⁴²⁾ Muhammed Ali eş-Şevkânî (1250/1834)⁽⁴³⁾, Cemâluddîn el-Kâsimî (1332/1947)⁽⁴⁴⁾, Şia müfessiri et-Tabersî (548/1153)⁽⁴⁵⁾ kıssayı olduğu gibi nakleden müfessirlerdendirler. Tabersî, rivayetin usûl açısından menfû olduğuna dikkat çekerken, Kâsimî, senedin zayıf olduğunu belirtmekle birlikte, yine de, konu üzerinde yaptığı nakillerle yorum yapmadan kendini alamaz.

13- Rivâyet müfessirlerinden olan Celâlluddîn es-Suyûtî (911/1505), Esbâb-ı Nüzûl'ünde *بسنده ضعيف* ifadesiyle naklettiği kıssayı⁽⁴⁶⁾, tefsirinde sadece kaynaklarıyla ve yorumsuz olarak nakletmiştir.⁽⁴⁷⁾ Diğer bir eserinde ise, **“Bu haberin sahih olabileceğini sanmıyorum. Eğer haber sahihse, Sa'lebe'nin Bedir ehlinde olması tartışmalıdır”** demektedir.⁽⁴⁸⁾

14- Kıssa üzerinde yorum yapan müfessirlerden birisi de Mahmud el-Âlûsî (1270/1853)'dir. Ancak Âlûsî, Peygamberimizin Ashâb-ı Bedir hakkındaki açıklamalarını hatırlamış olacak ki, kıssanın kahramanı olan Sa'lebe'nin, bildiğimiz Ashâb-ı Bedir'den olan Sa'lebe olmadığı, Benî Ümeyye b. Zeyd kabilesinden Sa'lebe b. Ebî Hâtıb adında, Bedir'e katılmayan birisi olduğunu, zira Ashâb-ı Bedir'den olan Sa'lebe'nin Uhud savaşında şehid edildiğini kaydeder.⁽⁴⁹⁾ Sa'lebe b. Ebî Hâtıb'le ilgili olarak naklettiği **mezkûr kıssa** için de, meşhur ve sahih olduğu hükmünü vermiştir.

Âlûsî'nin ifadelerinden ortaya çıkan sonuç şudur:

Hem Sa'lebe b. Hâtıb ve hem de Sa'lebe b. Ebî Hâtıb Benî Ümeyye b. Zeyd'e mensubtur. Fakat birisi Bedir ehlinde, diğeri değil. Ayrıca Bedir ehlinde olan Sa'lebe Uhud'da şehid olmuştur.

Şüphesiz böyle bir bilgi ancak nakille tesbit edilebilir. Bu noktadan hareketle terâcim kitaplarına baktığımız zaman, sadece Sa'lebe b. Hâtıb ismine tesadüf ediyö-

(40) Ebu's-Suûd, *Tefsir*, 4/85.

(41) Ebû Hayyân el-Endülûsî, *el-Bahru'l-Muhîr*, Beyrut, 1990, 5/74.

(42) Muhammed b. Hüseyin en-Neysâbü'rî, *Ğarâibu'l-Kur'ân ve Rağâibu'l-Furkân*, (Tah. İbrahim Atve), Kahire, 1970, 10/132-133.

(43) Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, Kahire, 1924, 2/386.

(44) Muhammed Cemâluddîn el-Kâsimî, *Mehâsinu't-Te'vîl*, 9/3208-23210.

(45) Ali b.Hüseyin et-Tabersî, *Mecmeu'l-Beyân*, Beyrut 1992, 5/70-71.

(46) Suyûtî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, Beyrut, ts., s. 151.

(47) Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/246.

(48) Suyûtî, *el- Hâvi li'l-Fetâvâ*, Mısır, 1959, 2/183.

(49) Mahmûd el-Âlûsî, *Ruhu'l-Meânî*, Beyrut, 1985, 10/143.

ruz ki, zaten kıssada bu isme izâfeten anlatılmaktadır. İbnu Abdilberr (463/1071) İstîâb'ında, Sa'lebe isimli 12 sahâbî sayarken, kıssayı Sa'lebe b. Hâtûb'a izâfe etmekte⁽⁵⁰⁾, Zehebî (748/1374) Tecrîdu Esmâi's-Sahâbe adlı eserinde, Sa'lebe isimli 28 şahıstan bahsetmekte ve Sa'lebe b. Hâtûb'a izafe edilen kıssayı naklederek **"Münker"** olduğunu belirtmektedir.⁽⁵¹⁾ Aynı rakamı veren İbni'l-Esîr (630/1233), İbnu'l-Kelbî'den, Âlûsî'nin yorumunu destekleyecek bir rivâyet nakletmektedir. Ancak rivâyet kendi içinde çelişmektedir. İbnu'l-Kelbî'ye göre Sa'lebe b. Hâtûb Bedir ehliendir ve Uhudda şehid olmuştur. Ancak kıssanın kendisine izâfe edildiği aynı Sa'lebe, Hz. Osman zamanında helak olmuştur. Şüphesiz bu bir çelişkidir. Bu takdirde ya İbnu'l-Kelbî Sa'lebe'nin vefatı husûsunda yanılmaktadır veya kıssa sahih değildir.⁽⁵²⁾

15- Mevzûya muâsır müfessirler de tefsirlerinde yer vermişlerdir. Bunlar arasında özellikle Muhammed Reşid Rıza (1354/1935), Seyyid Kutub (1906/1966), Said Havva ve Muhammed Ali es-Sâbûnî'yi sayabiliriz. Reşid Rıza, ilgili âyetlerin münafıklardan bir grup hakkında nâzil olduğunu belirttikten sonra, sebab-i nüzûl olarak İbnu Abbâs ve Ebû Ümâme'den gelen her iki rivâyeti de nakletmiş ve rivâyetle ilgili tereddütlerini ortaya koymuştur. Reşid Rıza'ya göre, bu hadis bir çok yönden çelişkilidir:

a- İlgili ayetlerin siyakı çerçevesinden bakıldığı zaman, bu âyetlerin zâhiren Tebuk Gazvesinden sonra nâzil olduğu anlaşılıyor. Halbuki sebab-i nüzûle göre zekâtın farz kılınışından sonra nazil olmuştur. Oysa zekât, hicretin 8. yılında farz kılınmıştır.

b. Sa'lebe'nin tevbesi zâhiren sâdık bir tevbedir. Kaldı ki münafıklara dış görüntülerine göre muâmele etmek genel bir prensiptir. Eğer âyeti sebab-i nüzûle göre yorumlayacak olursak bu takdirde Sa'lebe, tevbe etmeden nifak üzerine ölmüş olur. Hem Rasûlullâh ve hem de Halifeleri şeriatın zahirine göre amel etmemiş sayılırlar. Reşid Rıza'ya göre bu ise, anlaşılır gibi değildir. Ona göre kıssa, **"İslâm'da bir eşi daha olmayan"** bir durumdur.⁽⁵³⁾

16- Kıssayı Ebû Ümâme tarikiyle tam olarak nakleden Seyyid Kutub, sihhatinden şüphe etmiş olacak ki, **"Bu olay, ister âyetlerin nüzulüyle ve ister başka bir şeyle ilgili olsun, nass umûmîdir. Umumi bir durumu tasvir etmektedir. Sağlam bir iman elde edemeyen ve yakîn derecesine ulaşamayan ruhların mükerrer örneklerini resmetmektedir"** diyerek, âyetleri Sa'lebe ile irtibatlandırmaktan çok, genele teşmil etmiştir. Rivvâyeti sahih olarak kabul edecek olsak bile, Rasûlullâh'ın Sa'lebe'ye muâmelesi özel bir durumdur, verdiği ceza irtidatından dolayı değil, te'dib mahiyetindedir.⁽⁵⁴⁾

17- Kıssayı tam olarak nakleden Said Havva, burada ismi geçen Sa'lebe b. Hatûb el-Ensârî'nin Bedir'e iştirak eden bir sahâbî olması sebebiyle, bu kıssanın kesinlikle

(50) İbnu Abdilberr, el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb, Beyrut, 1328 h., 1/192-202

(51) Osman ez-Zehebî, Tecrid-u Esmâi's-Sahâbe, Beyrut, ts., s. 619-646.

(52) İzzuddîn İbnu'l-Esîr, Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe, Kahire, ts. 1/285.

(53) Muhammed Reşit Rızâ, Tefsîru'l-Menâr, Mısır, 1368 h., 10/650.

(54) Seyyid Kutub, fî Zilâl, 3/1680.

bununla ilgili olamayacağını belirtir. Said Havva'ya göre buradaki problem; ya kısada belirtilen isimde bir yanlışlık var veya kıssa bütünüyle batıldır. Kaldı ki bir çok kişi, kıssanın hem senedinden ve hem de metninden kuşku duymuşlardır. Âyet ise, anlaşılması için bu kıssaya ihtiyaç duymayacak mahiyettedir.⁽⁵⁵⁾

18- Rivâyete kısaca değinen Muhammed Ali es-Sâbûnî ise, kıssada anlatılan Sa'lebe'nin, meşhur sahâbî olan Sa'lebe b. Hâtîb'in olamayacağını, belki de Sa'lebe adında bir başka münafığın olabileceğini kaydetmektedir.⁽⁵⁶⁾

B- HADİS KAYNAKLARI

Sa'lebe kıssasının, en güvenilir hadis kaynakları olarak bilinen "Kütüb-i Tis'a" da tesbiti mümkün olmamıştır. Tedvin dönemi rivâyet tefsirlerini bu bölümde nazarı dikkate almadığımız zaman, hadis külliyyâtı içerisinde kıssanın en mukaddem kaynağı olarak Taberânî (360/971)'nin el-Mu'cemu'l-Kebîr'i ile karşılaşırız.

1- Taberânî, Muân b. Rufâa kanalıyla Ebû Umâme el-Bâhilî'ye ulaşan Sa'lebe hadisini, tam metin ve yorumsuz olarak nakletmiştir.⁽⁵⁷⁾

2- Mu'cemu'l-Kebîr'in zevâidini bir araya getiren Nureddin el-Heysemî (807/1404), Mecmeu'z-Zevâid'inde, Taberânî'nin rivâyet ettiği Sa'lebe kıssasının râvîleri arasında bulunan Ali b. Yezid el-Elhânî'nin metrûk olduğunu belirtmektedir.⁽⁵⁸⁾

3- Rivâyet ettikleri hadislerin sihatlerine göre yapılan derecelendirmeye göre, üçüncü tabakayı oluşturan⁽⁵⁹⁾ hadis kaynakları içerisinde bulunan Delâilu'n-Nübüvve'de Beyhakî (458/1066), kıssayı iki ayrı tarikle naklettikten sonra, bir değerlendirme yapar. Beyhakî'ye göre; bu hadis, tefsir ehli arasında meşhurdur. Zayıf senedlerle mevsûl olarak rivâyet edilmektedir. Ancak Beyhakî, Sa'lebe'nin tevbe ve zekatının kabul olunmamasını müvafıklığının sanki önceden bilinmesinden dolayı olduğunu ifade etmekle, konu üzerinde tereddüdünü belirtmektedir.⁽⁶⁰⁾

4- İmam Gazzâlî (505/1111)'nin İhyâu Ulûmiddîn adlı eserinin hadislerini tahrîc eden Zeynüddîn el-İrâkî, رواه الطبراني بإسناد ضعيف diyerek, hadisin zayıflığına dikkat çekmiştir.⁽⁶¹⁾

5- Konuya muhtelif vesilelerle temâs eden İbnu Hacer el-Askalânî (452/1448), el-Keşşâf'ın hadislerini tahrîc ettiği el-Kâfî's-Şa'fî fî Tahrîc-i Ehâdisi'l-Keşşâf adlı eserinde, kıssanın nakladıldığı tüm kaynaklarda, Ali b. Zeyd, Kâsım b. Abdurrahmân silsilesinin yer aldığı, bunun ise gerçekten zayıf olduğunu belirtir. İbnu İshâk (151/768)'tan gelen bir habere göre Sa'lebe b. Hatîb, Bedir ashabından, bir diğer habere göre ise, bu ayetin kendisi hakkında indiği münafıklardandır. Bu durum-

(55) Said Havva, el-Esâs, 4/2335.

(56) Muhammed Ali es-Sâbûnî, Safvetü't-Tefâsîr, Beyrut, 1980, 1/551.

(57) Ebu'l-Kâsım et-Taberânî, Mu'cemu'l-Kebîr, Irak, 1985, 8/218-219.

(58) Nureddîn el-Heysemî, Mecmeu'z-Zevâid, Beyrut, 1982, 7/32.

(59) Suphi es-Sâlih, Hadis İlimleri ve Hadis İstilahları, (Ter. Yaşar Kandemir), Ank. 1971, s.92.

(60) Ebû Bekir el-Beyhakî, Delâilü'n-Nühüvve, Beyrut, 1988, 5/292.

(61) Zeynüddîn el-İrâkî, El-Meğni an Hamli'l-Esfâr fi Ta'rici mâ fi'l-İhyâ mine'l-Ahbâr, (İhya'nın hamışinde), Daru Nehri'n-Nîl, ts., 3/255.

da İbnu Hacer'e göre iki ayrı Sa'lebe'nin olması muhtemeldir⁽⁶²⁾. Zekâtın farz oluş tarihi ile ilgili bir tartışma münasebetiyle temas ettiği kıssaya, Fethu'l-Bârî'de ise, **"Kendisiyle delil getirilemeyecek zayıf bir hadistir demektir."**⁽⁶³⁾

6- Aynı konu hakkında kıssaya atıfta bulunan Bedrüddîn el-Aynî (855/1451) de, **"Ben derim ki bu hadis zayıftır. Kendisiyle amel edilmez"**⁽⁶⁴⁾ demektir.

7- Suyûti, el-Camiu's-Sağîr adlı eserinde, **"Kâf"** maddesi içerisinde temas ettiği kıssaya, " ص ح " rumuzuyla sahihliğine işaret etmekle beraber, şârih Abdurraûf el-Münâvî (1032/1623), gerek Beyhakî'den ve gerekse İbnu Hacer'den yaptığı alıntılarla, kıssanın sahih olmadığını vurgulamıştır. ⁽⁶⁵⁾

C- SİYER VE TERÂCİM KAYNAKLARINDA SA'LEBE

1- İlk meğâzî müelliflerinden olan İbnu İshâk (151/768), *"Dırar Mescidi"*ni inşâ eden 12 kişi arasında Sa'lebe'yi de zirkreder. Ayrıca İbnu İshâk, Tevbe sûresinin 75-77. âyetlerinin de bu zât hakkında indiğini belirtmeyi ihmal etmez. Bu bilgiyi *"Sire"*sinde nakleden İbnu Hişâm (213/828), kendisinin güvendiği ve bu konunun uzmanı saydığı kişilerin de belirttiklerine göre Sa'lebe, Ehl-i Bedirden olup, münafıklardan değildir.⁽⁶⁶⁾

2- Sale'lebe'nin kimliğine ilişkin, başkalarına nisbetle daha ayrıntılı bilgi veren İbnu Sa'd (230/844) , şecereyi şu şekilde vermektedir:

ثعلبة بن

حاطب بن عمرو بن عبيد بن زید، وأمه أمانة بنت صامت بن خالد بن عطية بن حوط بن حبيب بن عمرو بن عوف. وكان لثعلبة من الولد: عبيد الله وعبد الله وعمير وأنتهم من بني راقف، ورفاعه وعبد الرحمن وعياد وعميرة وأمتهم لبابة بنت عقبة بن بشر بن غطفان. ولثعلبة بن حاطب اليوم عقب بالمدينة وبغداد، وآخرى رسول الله صلعم بين ثعلبة بن حاطب ومعتب بن الحمراء من خزاعة حليف بني مخزوم وشهد ثعلبة بن حاطب بدرًا وأحداً.

Buna göre Sa'lebe Bedir ve Uhud savaşlarına iştirak etmiştir. İbnu Sa'd kıssa ve başka hususlarda herhangi bir bilgi vermemektedir. ⁽⁶⁷⁾

3- İbnu Hibban (354/965) sadece, Bedir ashâbından olduğu ve Osman'ın hilâfeti döneminde öldüğünü kaydederken, kıssaya temas etmemiş.⁽⁶⁸⁾

4- İbnu Abdilberr (463/1071), İbnu Sa'd'ın verdiği biyografik bilgilerle beraber, Katade ve Saîd b. Cübeyr'in rivâyetine istinâden kıssaya işâret etmiş, fakat Sa'lebe'nin Hz. Ömer'in hilâfeti döneminde öldüğünü belirten قیل sıygasıyla bir

(62) İbnu Hacer, el-Kafi's-Şâfi fi Tahrîc-i Ehadis'i Keşşâf, (Keşşâf'ın sonunda), Beyrut, ts., 4/77.

(63) İbnu Hacer, Fethu'l-Bârî, (Tah. Taha Abdurraûf Sa'd), Kahire, 1978, 7/10.

(64) Bedrüddîn el-Aynî, Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî, Mısır, 1972, 7/184.

(65) Abdurraûf el-Münâvî, Feyzu'l-Kadîr Şerhu'l-Câmii's-Sağîr, Mısır, 1938, 4/527.

(66) İbnu Hişâm, es-Sîretu'n-Nebeviyye, (Tah. Mustafa Sakka) 2/522, 688.

(67) İbnu Sa'd, et-Tabakâtü'l-Kübrâ, Beyrut, ts., 3/460.

(68) İbnu Hibbân, K. Sikât mine'l-Muhaddisîn, 3/36.

görüş nakletmiştir. Anlaşıyor ki İbnu Abdilberr, kıssayı nakletmekle beraber, pek fazla itimad etmemektedir. ⁽⁶⁹⁾

5- Kendisine kadar uzanan sened zinciriyle kıssayı nakleden İbnu'l-Esir (630/1233), verdiği bilgilerin tüm kaynaklarında, Sa'lebe'nin Bedir'e iştirak ettiğinin ifade edildiğini kaydeder. İbnu'l-Kelbî'nin, Sa'lebe'nin Uhud'da öldürüldüğüne ilişkin verdiği bilgiyi tereddütle karşılayan İbnu'l-Esir'e göre, ya İbnu'l-Kelbî vefat tarihinde yanılmaktadır veya kıssa sahih değildir, ya da bu konuda bir başka yanlışlık bulunmaktadır.⁽⁷⁰⁾

6- Konumuzla alakalı bilgileri bütünüyle İbnu İshak'dan nakleden İbnu Kesir, bir taraftan Sa'lebe'nin Bedir ehlinde olduğunu ifade ederken, ⁽⁷¹⁾ diğer taraftan aynı kaynağa dayanarak **"Dırar Mescidi"**nin inşasında bulunan 12 kişiden birisi olarak takdim etmiştir. ⁽⁷²⁾ Beyhakî'yi kaynak göstererek, kıssanın sadece varlığına değinir.⁽⁷³⁾

Tefsir bölümü kaynaklarında da gördüğümüz gibi İbnu Kesir, bu hususta kendisinden beklenen titizliği göstermemiştir.

7- Ciddi bir sahâbe biyografi kitabı olarak bilinen el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe adlı eserinde İbnu Hacer, eldeki mevcut bilgilerin kendi içinde sentezini yapmaya çalışmıştır. ⁽⁷⁴⁾ Ancak bu sentez çalışması, kendi içinde çelişmektedir. Kıssanın anlatımından sonra, **"Eğer haber sahih ise. Fakat ben, sahih olduğunu sanmıyorum"** demektedir ve sahih olmamasını da daha çok, Bedir ehli olduğuna bağlamaktadır. Bu noktada İbnu Hacer, yeni bir çözüm yolu bulmaya çalışır. Ona göre; İbnu Kelbî'den gelen bir rivayette, Bedir'e iştirak eden Sa'lebe Uhud'da şehid olmuştur. Ayrıca, nüzûl sebebi olarak İbnu Abbas'dan gelen iki rivâyetten birisinde Salebe b. Ebî Hâtıb el-Ensârî'den bahsedilmektedir. Öyleyse burada bir çıkış yolu bulunmaktadır. O da; helak olan, Sa'lebe b. Ebî Hâtıb el-Ensârî'dir.

Daha önceki tefsir kaynakları bölümde işaret ettiğimiz, Âlûsî'nin İbnu Hacer'den yaptığı nakil bundan ibarettir.

IV.RİVÂYETİN GENEL DEĞERLENDİRMESİ

A- SENED AÇISINDAN

Kıssanın nakledildiği hemen tüm kaynaklarda kıssa iki yolla tahrîf edilmiştir ve her ikisi de ferddir.⁽⁷⁵⁾

1- İbnu Abbâs tariki,

2- Ebû Ümâme tariki.

(69) İbnu Abdilberr, el-İstîâb, 1/200.

(70) İbnu'l-Esir, Üsdü'l-Ğâbe, 1/285.

(71) İbnu Kesir, el-Bidâye, 3/385.

(72) İbnu Kesir, a.g.e., 5/28.

(73) İbnu Kesir, a.g.e., 5/43.

(74) İbnu Hacer, el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe, Beyrut, 1328 h. 1/198.

(75) Ferd: Lügat yönünden bir, tek veya çiftin yarısı manasına gelir. Hadis ıstılahında, isnadın herhangi bir yerinde râvisi tek kalmış haberlere ferd denir. (Talat Koçyiğit, **Hadis İstılahları**, Ank. 1980, s. 108).

Biz sened değerlendirmemizi her iki tariki de ilk ve en geniş çerçevede veren İbnu Cerir'in rivâyetini esas alacağız ve kıssanın en teferrüatlı şeklini nakledildiği Ebû Ümâme tarikini kritik edeceğiz. Zira tüm senedler, ferd olarak Muân b. Rufâa'da birleşmektedirler.

حدثني المتني قال: حدثنا هشام بن عمار قال: حدثنا محمد بن شعيب قال: حدثنا معان بن رفاعة السلمي عن أبي عبد الملك علي بن يزيد الأثباني: أنه أخبره عن أبي أمامة الباهلي عن ثعلبة بن حاطب الأنصاري...

1- Müsennâ b. İbrahim el-Âmilî: Ahmed Muhammed Şakir'in verdiği bilgilere göre; Taberî'nin şeyhidir. Tefsir ve Tarih'inde ondan çok kere rivâyetlerde bulunur. (76) Muhtemelen, Taberî'nin muâsırlarındandır. Hal tercemesi ile ilgili bilgi tesbit edilmemiştir.

2- Hişâm b. Ammâr Zehebî, Şam hatîbi ve müftisi olduğunu, doğru bir kimse olduğunu, çok rivâyet ettiğini ve münker (77) hadislerinin olduğunu söyler. (78) İbnu Hacer, Hedyü's-Sârî'de onunla alâkalı söylenenleri özetlemiştir. İmam Nesâî, onun hakkında "zararı yok" demiştir. Yahya b. Maîn onu çok beğeniyor ve çok zeki diyor-du. (79) Ebû Hâtim er-Râzî'nin, onun sadûk olduğuna, sonradan değiştiğine ve eline ne verirsene onu okur, ne telkin edersen kanar olduğuna dair rivâyeti vardır. (80) Ebû Dâvud, onun aslı olmayan 400 hadis naklettiğini söyler. Salih Cezere, rivâyet karşılığında para aldığını nakletmiştir. Bir başkası, Hişâm'da bönlük vardır, demiştir. Mervezî, Hişâm'ı anarak, onun hakkında ciddiyetten mahrum, hafif olduğunu söylemiştir. 245 hicri yılında 92 yaşında vefat etmiştir. (81)

Bundan başka Hişâm b. Ammâr'ın hadis aldığı şahıslar içinde sakıncalı olanlar da vardır: Rifde b. Kuzaatî'l-Gassânî sika ravilere muvafakat ettiğinde bile kendisiyle ihticâc edilmeyen biridir. (82) Süveyd b. Abdulazîz, Münkeru'l-Hadis olduğu bilinen Zeyd b. Cabir'den rivâyet eden biridir. (83)

3- Muhammed b. Şuayb (112/200): Beyrût'da yaşamış, muhaddislerin imamı ünvanını ihraz etmiş bir ravîdir. Hakkında, Salih b. Ahmed babasından **"Onda bir beis görmüyorum ve onun hakkında ancak hayır biliyorum"** dediğini nakletmektedir. Yahya b. Maîn de **"Mürçieden idi, fakat hadis konusunda zararı yok"** demiştir. İbnu Adiy ve İbnu Hibbân sika olarak nitelemişlerdir. (84) Zehebî de **"hakkında zarar verecek herhangi bir hususu bilmiyorum"** demiştir. (85)

(76) Taberî, Tefsir, 1/176

(77) Münker Hadis: Zayıf olan bir râvinin, güvenilir râvilere muhâlif olarak rivâyet ettiği ve bu rivâyetiyle tek kaldığı hadislerle denir. (Talat Koçyiğit, a.g.e.,s.287).

(78) Zehebî, Tezkirat'ul-Huffâz, Beyrut, ts. 2/450.

(79) İbnu Hacer, el-Hedyu's-Sârî, 1/202.

(80) Ebû Hatim er-Râzî. K. el-Cerh ve't-Ta'dîl, Haydarabâd, 1952, 9/66.

(81) Zehebî, Mizânu'l-İ'tidâl fi Nakdi'r-Ricâl, Kahire, 1963, 4/302.

(82) İbnu Hibbân, K. el-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisîn ve'd-Duafâ ve'l-Metrûkîn, Halep, 1396 h.,1/304.

(83) İbnu Hibbân, el-Mecrûhîn, 1/310.

(84) İbnu Hacer, Tehzibu't-Tehzîb, Beyrut, ts. 9/223.

(85) Zehebî, Mizân, 3/580.

4- Muân b. Rufâa: Hakkında farklı değerlendirmeler vardır. Tevsîk edenler olduğu gibi, zayıf addedenler de vardır. Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvud ve Alî el-Medînî zararı yok ve güvenilir olduğunu söylemişlerdir. Yahla b. Maîn zayıf olduğunu, Cüzcanî hüccet olmadığını söylemişlerdir. ⁽⁸⁶⁾ İbnu Hibban hadisi kabul edilmeyen biri olarak tavsif ederken, İbnu Hacer sağlam değil, Ebu'l-Feth el-Ezdî ise, onunla ihticac olunmaz demiştir. ⁽⁸⁷⁾

5- Ali b. Yezid el-Elhânî eş-Şâmî (v.112): Zayıflığı hususunda hemen tüm muhaddislerin söz birliği vardır. İmam Buhârî **“Hadisi kabul edilmeyen”** derken, Nesâî **“Güvenilir değil”**, Ebû Zür'a **“kuvvetli değildir”**, Dârekutnî ise, **“yalanla itham olunmuştur”** demiştir. ⁽⁸⁸⁾ Hatta Yahya b. Maîn ve Ebû Hâtem, Ali b. Yezid'in Kasım b. Abdurrahmân'dan, onun da Ebû Ümâme'den naklettikleri rivâyet silsilesini bütünüyle zayıf addetmektedirler. ⁽⁸⁹⁾

Sonuç olarak Ebû Ümâme hadisi, isnad bakımından ferddir. Ali b. Yezîd Kasım b. Abdurrahmân'dan, Muân b. Rufaa Ali b. Yezîd'den ferddir. Böylece hadis gerçekten münkerdir. Ahmed Muhammed Şâkir'in ifadesiyle **“Bu hadis gerçekten zayıftır. Başka bir şâhidi yoktur. Bazı râvîleri ise, şiddetle zayıftır.”** ⁽⁹⁰⁾

B- METİN AÇISINDAN

Hadisenin en geniş bir şekilde, teferrüatıyla anlatıldığı Ebû Ümâme rivayetini dikkatli bir şekilde tahlil ettiğimizde, kıssanın hem kendi içinde ve hem de İslâmın genel preensibleriyle çelişkiler arzettiğini göreceğiz. Bu husustaki tesbitlerimizi maddeler halinde sunmaya çalışalım:

1- Metinden de anlaşıldığı gibi Sa'lebe, hadiseden önce Bedir'e iştirak eden değerli bir sahabîdir. Hatta kendisine **“mescid kuşu”** lâkabı verilmiştir. ⁽⁹¹⁾ Böyle olduğuna göre burada kısaca sahabî ve adâleti mevzûuna temas etmek yerinde olacaktır.

Genel kabule göre Sahâbî; müslüman olarak Peygamberi görmüş ve yine müslüman olarak ölmüş olan kimselerdir. İbnu Hacer bu tanım için, benim muttali olduğum en isâbetli tarif demektedir. ⁽⁹²⁾ Bu tarifi sınırları içerisinde yer alarak, sahâbî ünvanını alan birisi umûmî anlayışa göre, irtidat etmediği veya kasden büyük günah işlemediği takdirde âdildir. ⁽⁹³⁾ Halbuki, tüm müfessirler Sa'lebe'nin irtidat etmediğini belirtmektedirler. **“Zekat cizyenin bir kardeşidir”** sözü eğer inkara hamledilmiş olsaydı, yine bilinen uygulamaya göre, ya tevbeyle davet edilerek yeniden İslâmâ girmesi sağlanırdı, veya zekatı kasıtlı olarak vermeyenlere karşı Ebû Bekir'in savaş açtığı gibi, Sa'lebe öldürüldü. Halbuki bunlardan hiç birisi yapılmamıştır.

(86) Zehebî, Mizân, 4/134; İbnu Hacer, Tehzîb, 10/201.

(87) İbnu Hacer, Tehzîb, 10/202.

(88) Zehebî, Mizân, 3/161; İbnu Hacer, Tehzîb, 7/397.

(89) İbnu Hacer, Tehzîp, 7/396.

(90) Taberî, Tefsir, 14/373. (Ahmet Muhammed Şâkir'in notu).

(91) Âlûsî, Rûhu'l-Meânî, 10/144.

(92) İbnu Hacer, İsâbe, 1/7.

(93) eş-Şevkânî, İrşâdu'l-Fuhûl ilâ Tahkîki'l-Hakk min İlmi'l-Usûl, Beyrut. s.70.

2- Bedir ashâbı hakkında Peygamberimizin verdiği haberler hadis kitaplarının “Fedâilu’s-Sahâbe” bölümlerinde kayıtlıdır. Hatib b. Ebî Beltaa ile ilgili bir hâdisede Peygamberimiz “**Şüphesiz o Bedir’de bulunmuştur. Ne biliyorsun,-ola ki, Allâh Bedir gazilerinin hallerine vâkıf olmuş da: Dilediğinizi yapın! Sizi affettim**” buyurmuştur. Konuyla alâkalı bir başka ifadesinde de, Hatib’in kölesine hitaben: “**Hata ettim! O cehenneme girmez! Çünkü Bedir ve Hudeybiye gazalarında bulunmuştur**” buyurmuşlardır.⁽⁹⁴⁾ Her ne kadar bazı müfessirler Rasûlüllâh’ın Sa’lebe’nin zekatını kabul etmemesini, Bedir ehli olduğu göz önüne alınarak, îtab ve te’dîb olarak değerlendirmişlerse de, kıyâmete kadar kalbine nifakın yerleştirildiğini ifade eden müteâkib âyet bu yorumu geçersiz kılmaktadır.

3- Müfessirlerin âyetin iniş sebebi olarak muhtelif rivâyetlere yer vermeleri de, kıssanın sihhati noktasında önemli bir ipucudur.

4- Kıssanın kaynakları bölümünde de geçtiği gibi, Sa’lebe’nin vefât tarihi de ihtilâflıdır. Anlatılan kıssaya göre Hz. Osman’ın hilâfeti dönemindedir. Halbuki ayrıca bir rivâyete göre Uhud’da, bir diğerine göre de Hayber’de şehid olmuştur. Bu durum kıssa hakkında şüpheler arz etmektedir.

5- Kıssa hakkında kuşku uyandıran bir diğer husus da, haberin hadis kitapları içerisinde, hiç bir sahih, sünen veya müsnedde geçmemiş olmasıdır. Zira kıssa, sahihlerde ve sünenlerde zikredilen Hâtib b. Ebî Beltaa hadisesi kadar, belki de, ihtiva ettiği bir kısım fikhî prensibler sebebiyle ondan daha fazla dikkate değer bir olaydır.

6- Kıssanın en dikkat çekici yanı, Sa’lebe’nin tevbesinin kabul olunmaması keyfiyetidir. Herşeyden önce ilgili âyetler, Tebuk gazvesinin öncesi ve sonrasının anlatıldığı bir bölümde yer almaktadır. Tebuk’e katılmayan iki tür insan tipiyle, Rasûlüllâh’ın münasebetleri konu edilmektedir. Birinci grup münafıklardır. Mazeretsiz olarak Tebuk’e katılmamışlar, sonra da uydurma mazeretlerle Rasûlüllah’tan özür dilemişlerdir ve sözlerinin zahirine itibar edilerek özürleri kabul edilmiştir. Eğer Sa’lebe münafıklardan ise, başına toprak saçarak ortaya koyduğu pişmanlığından dolayı tevbesinin kabul olunması gerekmektedir. Hatta Kur’ân-ı Kerim’de, insanların iman etmeleri hususunda aşırı duyarlılığı sebebiyle, yer yer itâbı içeren tessellilerle muhatap olan Peygamberimizin, genel ahlâkına uygun olan Sa’lebe’yi dışlaması değildir.

Bazı müfessirlerin belirttiği gibi Sa’lebe, diğer münafıklardan ayrı bir statüye tabi tutulmuşsa, o takdirde bunun ölçüsü nedir? Eğer cihada katılmayan ve özürleri kabul olunmayan üç kişinin pozisyonunda değerlendirilmişse, hata edip ve sonra tevbe eden Bedir ehlinen bir sahâbînin tevbesinin kabul olunmamasını hangi islâmî nassla îzah edebiliriz? Kaldı ki Kur’ân, “**cahillikle bir kötülük yapıp hemen ardından tevbe edenlerin**” tevbesini Allâh’ın kabul edeceğini beyân etmektedir.⁽⁹⁵⁾ Zemşahşerî’nin i’tzâlî ifadesiyle, âyetin lafzından anlaşılan, böyle bir tevbenin kabulü Allah üzerine vacibtir.⁽⁹⁶⁾ Vacib olma zorunluluğunu kabul etmesek bile, Allâh Teâlâ, ka-

(94) Buhârî, Tefsir, Sûre, 60/1; Müslim, Fedâilu’s-Sahâbe, 161-162; Ebû Dâvud, Sünen, 89; Cihad, 98; Timizî, Tefsir, Sure, 60/1.

(95) Nisâ, 4/17.

(96) Zemahşerî, el-Keşşâf, 1/252.

bul edeceğini açıklamaktadır. Diğer taraftan, konumuzu teşkil eden âyetlerden bir önceki âyet de ⁽⁹⁷⁾, Allâh'ın kendilerine mal nimeti verdiği bazı kimselerin, şükretmeleri gerektiği halde, nankörlük ederek, Rasûlüllâh'a suikast girişiminde bulunmalarına rağmen ⁽⁹⁸⁾, yine de Allâh, onlar için tevbe kapısını açarak, **“Eğer tevbe ederlerse kendileri için daha iyi olur”** buyurmaktadır.

Bir başka açıdan, sûrenin 5-11 ayetleri arası, ahdi bozan müşriklerden bahsedilmektedir. Müminlerin aleyhine anlaşmayı bozan müşrikler öyle büyük bir suç işlemişlerdir ki, **“haram aylar çıkınca, nerede bulunurlarsa öldürülmeleri”** emredilmektedir. Ama yine de onlar, tevbe eder, namazı kılar ve zekatı verirlerse yollarının serbest bırakılmasının uygun olduğu, bu takdirde onların da dinde kardeş oldukları vurgulanmaktadır.

Her halükarda, üzüntüsünden başına toprak saçarak nedâmetini ortaya koyan Sa'lebe'nin tavrı, gerçek bir tevbedir (tevbe-i sâdıka) ve ayrıca zekatını bizzat kendi eliyle getirmesi de, tevbesindeki sadakatının bir göstergesidir.

Bilindiği gibi şartları yerine getirilen her tevbenin kabulü hususunda şephe yoktur. Sahih bir tevbenin iki şartı vardır:

a) Güneş batıdan doğmadan, yani kıyametin büyük alâmetleri belirmeden tevbenin yapılmış olması.

b) Tевbe eden kimse kendisine ölüm gelip çatmadan Allâh'a yönelmesi gerekmektedir. ⁽⁹⁹⁾ Sa'lebe'nin tevbesinde her iki şart da tahakkuk etmiştir.

7- Kıssayla alâkalı bir diğer önemli problem, Sa'lebe'nin zekatının kabul olunmaması meselesidir. Önce Peygamber, Sa'lebe'nin zekatını kabul etmemiştir ve rivâyete göre de **“Allâh beni senin sadakanı kabulden kesin olarak menetti”** buyumuştur. Peygamberimiz, zekatını kabul etmediği zaman Sa'lebe, o anda hangi inanç kategorisi içerisinde bulunuyordu? Müslüman mı, münafık mı, yoksa sadece isyan eden bir mü'min mi idi? En tabîi bir yaklaşımla müslüman olduğunu kabul edersek, Rasûlüllah kendisine gelen vahiy doğrultusunda, Sa'lebe'yi te'dîp ve terbiye etmek için sadakasını kabul etmemiştir. Peki, zekat vermeyen topluluklara karşı savaş açan Ebû Bekir, Ömer, Osman hangi hak, selahiyet veya gelen vahiyle Sa'lebe'nin zekatını kabul etmemişlerdir? Yoksa Rasûlüllâh'ın te'dîbi Sa'lebe için yeterli gelmemiş mi de, Halifeler de bu tür cezalandırmaya ihtiyaç duymuşlardır?

8- Bir başka husus da, insanların zahiri görüntülerine göre muâmelesi sonucu, münafıklığı hemen herkes tarafından bilinen Abdullâh b. Übeyy b. Selûl'ün cenazesine yönelen, kefen için rıdasını veren bir Peygamberin, ⁽¹⁰⁰⁾ bir hatalı sözünden dolayı, mescid kuşu, Bedir ashâbından olan Sa'lebe'ye yaptığı ifade edilen muâmelenin gerçek olması mümkün gözükmemektedir.

(97) Nisâ, 4/74.

(98) Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, s. 257.

(99) Muhammed Ceffâl, *et-Tevbetü ve Esruhu fi İskâti'l-Hudd*, Beyrut, 1989, s. 59.

(100) Ebû Ca'fer et-Tahâvî, *Müşkilu'l-Âsâr*, Beyrut, ts 1/12.

NETİCE

1- Tevbe sûresinin 75-79. âyetleri herhangi bir sebebe bağlı kalmadan anlaşılacak bir içeriğe sahiptir. Konu olan hususlar, bir şahısla alâkalı değil, inanç bakımından bir topluluğun niteliklerinin aktarılmasıdır.

2- Buna rağmen âyetin nüzûl sebebi ile ilgili rivâyet edilen haberlerden en isâbetlisi, Taberî'nin İbnu Zeyd'den naklettiği ve ilgili âyetlerin bir grup münafık hakkında indiğine ilişkin haberdur.

3- Naklettikleri ilk kaynaklardaki kıssayla ilgili tenkitlere dikkat etmeden, eserlerinde Sa'lebe kıssasına yer veren müfessirler olduğu gibi, kıssa üzerinde tahlil ve tenkitlerde bulunan müfessirler de vardır.

4- Beyhakî, İbnu Hazm, İbnu Abdilberr, İbnu'l-Esir, Heysemî, İbnu Hacer, Suyûti, muâsır müelliflerden Reşid Rıza, Seyyid Kutub, Ahmet Muhammed Şakir, Saîd Havva kıssayla alâkalı tereddütlerini ve hatta mevzû' oluşunu dile getiren müelliflerdendir.

5- Rivâyetin gerek sened ve gerekse metin kısmında yapılan tetkiklerden de anlaşıldığı gibi, kıssanın sahih olarak kabul edilip, onun üzerine bir kısım hükümler bina kılmak mümkün değildir. Büyük çelişkiler içiren kıssanın, Reşid Rıza'nın ifadesiyle **"İslâm'da bir benzeri daha yoktur"**.

6- Kıssa hakkında en son kanaatimizin, haberi ciddi bir şekilde araştırarak, sonuçlandıran İbnu Hazm'ın kanaatiyle paralellik arzettiğini belirterek, onun ifadele-riyle çalışmamızı noktalamak istiyorum: **"Bu âyetin, hakkında indiği kişi hususunda, ne bir delil, ne de bir nass vardır. Sa'lebe b. Hâtıb hakkında rivâyet ettiğimiz eser de sahih değildir"**(101).

Şüphesiz her şeyin en doğrusunu Allâh bilir.

(101) İbnu Hazm, el-Muhalla, 12/137.